

НАСТАВА

811.163.41'38

37.091.3::811.163.41

<https://doi.org/10.18485/kij.2024.71.1.8>

НЕНАД С. КРЦИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 3. 2024.
Прихваћен: 1. 4. 2024.

СТИЛСКЕ ФИГУРЕ У ЗАДАЦИМА СА КЊИЖЕВНЕ ОЛИМПИЈАДЕ (проблемски приступ)**

У раду се прво указује на место обраде стилских фигура у основношколској и средњошколској настави и расправља о оправданости приступа стилским фигурама у наставним програмима с обзиром на заступљеност фигуративности и у некњижевним текстовима. Затим се представљају основни проблеми у задацима са такмичења Књижевна олимпијада у којима се проверава знање ученика о стилским фигурама. На основу корпуса задатака из око стотину тестова из периода 2014–2020, утврђује се који су најчешћи типови пропуста у састављању задатака/решења, у чему се задаци могу побољшати, те који су критеријуми за препознавање одређених типова фигуративности.

Кључне речи: методика наставе, стилистика, стилске фигуре, настава српског језика и књижевности, Књижевна олимпијада, персонификација, контраст, апострофа, српски језик.

* nenadkrcic@gmail.com

** Овај рад настао је на основу радионице одржане 11. фебруара 2024. године на 65. Зимском семинару за наставнике и професоре српског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду.

1. Место стилских фигура у настави српског језика. Стилске фигуре према наставном програму за основну и средњу школу сврставају се међу књижевнотеоријске појмове, те се, дакле, обрађују као књижевни термини. Како се наводи у важећим наставним програмима (исп. ПГ 2018, 2019а, 2019б, 2020а, 2020б), стилске фигуре се према разредима обрађују на следећи начин:¹

V разред	епитет, ономатопеја, персонификација, поређење ²
VI разред	контраст, хипербола
VII разред	метафора, алегорија, градација, словенска антитеза, фигуре понављања (асонанца и алитерација); иронија ³
VIII разред	анафора, епифора, апострофа; метонимија ⁴
I разред	алегорија, алитерација, асонанца, апострофа, градација, (стални) епитет, <u>елипса</u> , <u>еуфемизам</u> , <u>инверзија</u> , <u>инвокација</u> , иронија, сарказам, контраст (антитеза), словенска антитеза, компарација (поређење), метафора, метонимија, ономатопеја, персонификација, <u>симбол</u> , хипербола, <u>лирски паралелизми</u> ⁵
II разред	асиндет, полисиндет
III разред	синегдоха, парадокс, алузија, реторско питање
IV разред	обнављање

Табела 1. *Обрада стилских фигура у наставном програму за основну и средњу школу*

Из овога можемо закључити да се фигуре уводе поступно у наставу у основној и средњој школи, мада има извесних недоследности у програмима (исп. фусноте 1, 3 и 4).

¹ Фигуре за други и трећи разред средње школе наводимо према РП 2023/2024, полазећи од фигура које нису наведене у програму за први разред, с обзиром на то да се у програму за други и трећи разред (исп. ПГ 2020б) не наводе конкретне фигуре.

² Персонификација и поређење се обрађују у ранијим разредима (трећем и четвртном), а обнављају се у вишим (ПГ 2018: 83).

³ Иронија се у програму за VII разред не подводи под „језичко-стилска изражајна средства” као остале фигуре, већ посебно, као књижевни термин, заједно са хумором и сатиром (ПГ 2019а: 63). Такође, у ревидираном програму такмичења Књижевна олимпијада за 2023/2024. шк. годину међу језичко-стилска средства која се траже у VII разреду наводи се и симбол (исп. РП 2023/24). Међутим, симбол се у наставном програму за VII разред не помиње.

⁴ Метонимија се у програму не наводи код стилских средстава, али се у вези са наставом језичке културе, и посебно лексикологије, наводи: „Разматрајући метафору и метонимију као лексичке механизме, требало би, између осталог, указати на дистинкцију између поетске метафоре/метонимије и лексичке (језичке) метафоре/метонимије...” (ПГ 2019б: 69).

⁵ Подвлачимо оне фигуре које се, према наставном програму, јављају као нове у односу на основношколско образовање (лирске паралелизме подвлачимо јер су нови појмови симплоха и анадиплоза).

Занимљиво је како о обради стилских фигура у настави још шездесетих година прошлог века пише Ирена Грицкат у свом познатом раду *Стилске фигуре у светлу језичких анализа* (1967: 217):

„У нашој науци, поготову када је реч о њеној средњошколској примени, поглавља о фигуративном изражавању одн. о стилским средствима уопште налазе се махом у расправама или уџбеницима из књижевности а не из језика. Тачније речено, сматра се да та област спада у теорију књижевности, одакле се ставови у вези са њом, обично веома мало прилагођени лингвистичком аспекту, преносе евентуално у књиге о језику, у одељке о стилистици.”

Ситуација се, дакле, од тог времена до данас, макар када је реч о наставном програму, није изменила.⁶ Ово потврђује и чињеница да се под стилистиком (као делом наставе о језику) у наставном програму за средње школе подразумева готово само настава о функционалним стилевима српског књижевног језика (исп. ПГ 2020б). Међутим, фигуре – иако свакако могу бити најзаступљеније и најразноврсније употребљене у књижевности – нису искључиво одлика књижевноуметничког стила. Оне се јављају свуда око нас, у свакодневном животу: у разговору на улици, у продавници, у школи, на послу, њима смо окружени и преко медија, штампе, реклама итд. Познат је, с тим у вези, и парадокс реторике (Женет 1985: 52):

„У антици, реторика дефинише фигуре као *начине говора који одступају од природних и уобичајених начина*, или пак (као што би рекао Фонтаније), *једноставних и свакидашњих*; но она истовремено признаје да нема ништа уобичајенијег и обичнијег од употребе фигура, и да се, по једној класичној формулацији, *само за један пијачни дан у Халама створи више фигура него током више дана на академијским скуповима*. Фигура је одступање у односу на уобичајено, али је само то одступање уобичајено: ево парадокса реторике.”

Стилске фигуре су, дакле, језички механизми којима украшавамо, онеобичавамо свој говор, привлачимо нечију пажњу, изазивамо одређену реакцију саговорника/слушалаца и сл. Фигуративност се постиже одређеним трансформацијама, било формалним, било семантичким (познато је како група реторичара из Лијежа практично све типове фигуративности своди на *метаплазму* – формална онеобичења и *метасемију* – значењска онеобичења – према Симић/Јовановић Симић 2015: 93–97), али свакако – на језичком плану, језичким средствима. Отуда, њих данас не треба посматрати искључиво као књижевнотеоријске термине, те ту праксу, сматрамо, треба напустити и у настави и наставним програмима. С тим је у вези и провера знања о стилским фигурама искључиво на тестовима из књижевности, али не и на тестовима, такмичењима и пријемним испитима из језика, што сматрамо погрешним.

⁶ Изузетак ту чине једино речи у наставном програму за осми разред, и то у делу о језичкој култури, а поводом лексичке и поетске метафоре и метонимије (ПГ 2019б: 69): „Примере би требало преузети из књижевноуметничких дела која се обрађују током наставе књижевности, али и из других функционалних стилова (нпр. научног, разговорног, публицистичког стила)”. Ипак, из самог текста би се могло закључити и да се ово односи искључиво на разматрање метафоре и метонимије као лексичких механизма.

2. Књижевна стилистика vs. лингвистичка стилистика. Савремена стилистика обично полази из једне од двеју перспектива: из језичке, тј. лингвистичке и књижевне. Њихов циљ, притом, није увек исти, јер књижевна стилистика представља део ширег питања – тумачења књижевног дела, док је лингвистичка више заинтересована за сама језичка средства и начине којима је одређени текст/дискурс – не само књижевни – устројен.⁷ Тако, И. Грицкат (1967: 218) у поменутом раду каже и следеће:

„Савремена теорија књижевности направила је регистар тих фигура, дала њихово углавном формално језичко објашњење, понегде извршила и класификацију према језичким мерилима. Али као њен главни задатак остаје валоризовање фигура, тумачење њихове изражајне или чак естетске вредности, њихова оцена. Међутим, лингвистику не занима толико ефекат и домет њихове употребе, за њу је споредна успешност или промашеност тако употребљеног језичког средства, упечатљивост или бескрвност. С друге стране, лингвиста ће схватити природу ових појава шире него теоретичар књижевности, јер их он посматра и у њиховој историјској еволуцији, а сем тога и у целокупном језичком ткању а не само на изражајним вршцима...”

Дакле, да бисмо потпуније упознали и схватили природу фигуративности, да бисмо помоћу прецизнијих критеријума дефинисали одређене врсте фигура, потребно је кренути и путем језичког, лингвистичког испитивања ових појава.

У литератури постоје различити пописи и описи стилских фигура, а међу релативно новије и значајније свакако спада речник стилских фигура К. Багића, професора Стилистике на Филозофском факултету у Загребу (*Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga, 2012). Тај се речник може третирати и као један тип књижевностилистичког приступа питању стилских фигура. Сличне налазимо и у уџбеницима из теорије књижевности (исп. Живковић 2001, Тартаља 2008, Солар 2012, и сл.). С друге стране, нешто другачији приступ налазимо у лингвистичкој стилистици, као на пример, у делу *Стилистика и граматика стилских фигура* Милоша Ковачевића (2015). У њему аутор прецизним синтаксичко-семантичким приступом сецира и анализира различите врсте фигура (метафору, метонимију, синегдоху; фигуре негације; фигуре хармоничног противуречја; фигуре понављања и др.), уочавајући и пропусте у многим дефиницијама фигура и разграничавајући многе типове фигура. Слично томе, и у студији о градацији М. Катнић-Бакаршић (2018) уочава се лингвостилистички приступ.⁸

3. Стилске фигуре у функционалним стилевима. Како смо већ истакли, сем у књижевноуметничком стилу, фигуративност се јавља и у свим другим функционалним стилевима, о чему је у литератури већ било речи. У наставку ћемо, илустрације ради, навести понеки пример истраживања и/или језички пример.

⁷ Постоје у науци и покушаји да се те две перспективе повежу у једну, па се говори о тзв. интегралној стилистици: исп. Ковачевић 2018 (и с тим у вези нарочито однос стилематичности и стилогености).

⁸ О развоју лингвистичке стилистике у Србији исп. Крцић/Степанов 2019.

3.1. У разговорном стилу, поред осталог, испитивана је употреба хиперболе, у раду „Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичкопрагматички приступ)” Бојане Милосављевић (2016). Познате су ситуације у којима истичемо да нас је неко звао милион пута, да смо чекали сто сати на нешто, или у којима обавештавамо некога да стижемо за секунд и сл.

3.2. У испитивању публицистичког (новинарског) стила из овог угла могу се нарочито издвојити монографија *Лингвистика и стилистика новинског умећа: језичке и стилске особине новнарства* Јелене Јовановић (2010), докторска дисертација *Језичко-стилске карактеристике новинске вести и новинског извештаја* Јелене Максимовић (2016), па делом и докторска дисертације Иване Јовановић *Лингвистичка и стилистичка истраживања медиолошких родова и врста* (2018). Док Ј. Јовановић у новинарском стилу уочава и детаљно анализира читав низ фигура, Ј. Максимовић у информативним жанровима као што су вест и извештај (који се сматрају и објективним, неутралним, не посебно маркираним) уочава примере метафоре, метонимије, синегдохе, перифразе, корекције итд. Познато је да су у новинарству нарочито стилематични наслови, често далеко више него сам текст. С тим у вези, треба поменути сензационализам, те тзв. „кликбејт” наслове (према енг. речи *clickbait*, „мамац за кликове”). Исп. пример са интернет-портала:

КОЛАПС ЗБОГ СНЕГА У СРБИЈИ! Саобраћајне несреће на све стране, кркљанац на аутопуту, колоне километарске, „Путеви Србије” посебно упозорили на ОВЕ ДВЕ СТВАРИ (ВИДЕО)

У овом примеру уочавамо на првом месту графостилеме, попут верзала у првом исказу, па онда и полумасног слога којим је цео наслов написан. Како је то обично и случај, овакви наслови и квантитативно су обележени, он се састоји из надреченичне целине која је презасићена информацијама. Први исказ је истакнут и екскламативним тоном, па и елипсом. Други исказ нарочито је маркиран амплификацијом, нагомилавањем лексике негативне конотације и афективности (исп. *несреће*, жаргонско *кркљанац*) која лежи у основи градацијског антиклимакса и опет елипсом, а сам наслов завршава се – типично за овај тип наслова – катафоричким мамцем у верзалу (исп. *посебно упозорила НА ОВЕ ДВЕ СТВАРИ*): читаоцу се жели побудити радозналост да отвори текст и сазна на шта је упозорено, иза чега следи и „награда” – видео, што је у складу са мултимедијалном интертекстуалношћу интернет (онлајн) новинарства.

3.3. У научном стилу не очекује се значајна употреба фигура, но познато је да се у науци јавља, на пример, научна метафора у терминологији, те да одређене појаве добијају сликовита имена попут *ефекат лентира*, *ефекат тунела* (Тошовић 2002: 349).⁹ Б. Тошовић помиње и персонификацију у физици еле-

⁹ Иако терминологизована и неекспресивна, таква сликовита метафора се запажа и у лингвистици: *корен речи*, *породица језика*, *конструкција* итд. Бугарски истиче да су у лингвистици метафоре биле позајмљиване из биологије и, у структурализму, из грађевинарства (према Кликовац 2008: 124). О метафоричности у лингвистичкој терминологији исп. Кликовац 2008: 135–145.

ментарних честица, које се *рађају* и *умиру* и сл. Он истиче да се и вероватноћа употребе експресивних средстава повећава како се иде од строго научног ка научно-популарном стилу, јер текстови за образовање и популарисање науке траже од аутора да се приближи реципијенту, да га заинтересује и што сликовитије представи проблем (Исто: 348, фн. 9). Д. Кликовац (2008: 124–125) истиче да метафора у научном стилу може добити стилску вредност врло лако „када се разради експлицитније него што је то уобичајено и тиме њени језички изрази стекну статус 'фигуративних'"; те стога, „научни стил не мора по дефиницији да буде сувопаран”. У том смислу интересантне су и ауторкине анализе научног стила И. Грицкат и Р. Бошковића (исп. Кликовац 2008: 187–245), у којима уочава и фигуре као реторичке украсе (на пример, стилску употребу синонима, метонимију или еуфемизам код И. Грицкат, те паралелизам, понављање, контраст и параномазију код Бошковића).¹⁰

Такође, како се иде од прототипичних жанрова научног стила попут научног чланка, студије и сл. према оним жанровима који стоје на периферији овог стила, попут научне критике и полемике, повећава се могућност употребе фигура. У нашем истраживању научног критичко-полемичког дискурса – у ком је експресивно-емоционално компонента посебно истакнута – уочава се велики број фигура, као што су синтаксичке фигуре: епитет, полиптон, кумулација, амплификација; семантичке фигуре: метафора, поређење, персонификација, алегорија; контраст, оксиморон и парадокс; иронија, сарказам, реторичко питање и сл.; еуфемизам, дисфемизам, алузија, хипербола, градација; каламбур, парафраза, антономазија; те графичке фигуре (исп. Крцић 2023: 304–320, 340–365). У овом типу дискурса оне неретко имају и дисфемистичку функцију.

3.4. У религијском стилу се оне такође често могу јавити, било у проповеди-ма духовника, свештеника, било у, на пример, божићним и ускршњим посланицама патријарха и сл., и то из различитих разлога: како би се верско учење учинило пријемчивијим већем броју људи, како би се привукла или одржавала пажња верника на служби, из естетских разлога (у посланици, на пример, и другде) итд. Као пример истраживања, рецимо, можемо поменути рад Р. Симића о „пастирској речи” патријарха Павла, у ком се анализирају посланице (исп. Симић 2013).

3.5. Коначно, познато је да реклама обилује експресивном лексиком и фигурама, којима се утиче на свест реципијената, јер „њен циљ, пре свега, није првенствено продаја и куповина робе или сл. – већ заправо ширење фаме помоћу које се мобилише *јавно мњење* [...] и обезбеђује што повољнија позиција на тржишту” (Симић/Јовановић 2002: 184). Основна функција фигура у рекламном стилу била би – апелативна (конативна), с обзиром на то да се путем реклама реципијент привлачи или наговара да купи одређени производ, одн. позива на акцију – као тип перлокуције, прагматички посматрано. Ако у продавници

¹⁰ И други аутори уочавају да научна апстракција не искључује употребу емоционално-експресивних средстава (Каталинић-Удовчић, према Кликовац 2008: 189), те да „лепоту и снагу научном тексту [...] дају заправо стилистички квалитети језика: духовити обрт, вешто обликована фраза, чак и фигура” (Симић, Јовановић 2002: 120).

прођемо поред производа на коме пише *Калгон*, можемо се сетити мелодије уз познати стих из рекламе: *Ваша машина живи дуже уз Калгон!* Јасно, аутори рекламе су се овде користили персонификацијом, антропоморфизујући машину (није ретко да се оде корак даље, те да се уопштено на семиотичком плану, а не само на плану језика, сам производ антропоморфизује: на пример, средство за чишћење назива се *Mr Proper*, представљен као стваран лик који чисти кућу). У једном од рекламних цинглова срећемо, уз персонификацију, и апострофу, апострофира се кекс: *Ноблице, ноблице, сиђите са полице!* Навели смо само пар илустративних примера, но таквих примера има много у рекламном стилу. С тим у вези, можемо указати на неке радове о фигурама у рекламама као што су Багић 2006, Столац/Властелић 2014, Столац 2019 и др.

3.6. Слично томе, и у рекламно-пропагандном жанровима политичког стила јављају се бројне фигуре с манипулативном функцијом, у плакатима – кумулација, метафора, метонимија, персонификација, затим литота и фигуре понављања, а у лецима још и хипербола, иронија, сарказам (Слијепчевић Бјеливук 2021: 102–103; 187).

3.7. Све наведено јасно указује на свеprisутност фигуративности у свим функционалним стиловима. Притом, посебно је важно истаћи је да функције стилских фигура у функционалним стиловима, како смо видели, могу бити разнолике и бројне: естетска (поетска), апелативна (конативна), дисфемистичка (увредљива), појачајна (интензификацијска), манипулативна, лудичка итд. Иако ово на први поглед може деловати као општепознато, јасно и нешто што се подразумева, ипак – наставни програми говоре нам супротно. Тако, у наставном програму за VII разред (ПГ 2019: 66) читамо: „Језичко-стилским изражајним средствима прилази се с доживљајног становишта; полазиће се од изазваних уметничких утисака и естетичке сугестије, па ће се потом истраживати њихова језичко-стилска условљеност”. Међутим, нема основа да се о стилским фигурама у наставном програму (па ни у наставној пракси) говори искључиво из књижевнотеоријског угла, нити да се фигуративност не приказује и на другим примерима језичке употребе, ван књижевности (у којој готово по правилу фигуре имају само једну од наведених функција: естетску), с обзиром на бројност функција које се фигурама остварују у језику. Тако би се, преко указивања на различите стилове у којима се фигуре јављају и посебно на различите и бројне функције фигура, тј. померајући се од од плана препознавања и репродуковања фигура ка питањима комуникативне компетенције, сама настава српског језика, верујемо, у овом домену учинила сврсисходнијом и функционалнијом.¹¹

4. Проблем одређења стилских фигура. Критеријуми у прецизно одређивању стилских фигура нису проблем само ученицима основних и средњих

¹¹ Наравно, можемо претпоставити (и на основу неких наставничких искустава која су до нас дошла) да наставна пракса иде и испред наставног програма, те да наставници самоиницијативно на овај начин (или макар донекле) обрађују стилске фигуре, али битно је такве измене унети и у програм, системски, како то не би зависило само од личне креативности и добре воље наставника-ентузијаста, већ како би то био и званичан начин обраде фигура у настави.

школа. Они могу представљати проблем и студентима на факултету и другима, а највише услед превише слободног, непрецизног схватања фигуративности, ком су, могуће, у току школовања били изложени, а које каткад потиче и од непрецизног или двосмисленог одређења у уџбеницима из теорије књижевности (исп. на пример о дефиницијама таутологије и плеоназма Ковачевић 2015: 181–199). Као илустрацију наводимо само по који пример студентских одговора на предмету Стилистика српског језика: у песми *Подне* (Ј. Дучића), у стиховима „И трепти [...] / Слан и модар мирис пролетњег мора” – једна студенткиња препознаје персонификацију, не увиђајући хомонимију. Друга студенткиња у примеру „а месец се котрљао танки” у *Песми о керуши* уочава исту фигуру. Овакав тип одговора није редак. Да бисмо схватили узрок овог проблема, морамо се поново осврнути на већ помињану студију И. Грицкат (1967: 224), у којој она дефинише широкозначност придева (а) и глагола (б), тј. појаву коју назива платисемија:

(а) „... срећемо статичну (а не динамичну, развојну) полисемију – назовимо је платисемијом (широкозначност, а не многозначност) под коју се подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање. Нпр. немогуће је утврдити да је придев *велик* морао некад да означава просторну величину па да се тек после претворио у ознаку за нематеријалне димензије. У Речнику САНУ придев *велик* има у 14 тачака укупно 29 придевски дефинисаних значења, од којих ниједно није обележено као фигуративно, што је и сасвим исправно; сва значења (...) у ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога са којом речју та основна представа контактира: велико гувно је пространо, велике очи – разрогачене, ти си већ велики – одрастао, велико јело и пиће – обилато, велика зима – љута, велика помрчина – густа итд.”

(б) „Исто се може констатовати, рецимо, за глагол *ићи*: нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некад значити само ход помоћу ногу, а да је казивање као 'иду дани' нека врста пренесених представе о ходу на персонифицирано 'дан'. *Ићи* је највероватније имало првобитно широко значење самоиницијативног или самониклог кретања.”

Јасно је, дакле, да неразумевање глаголске семантике, односно широкозначности, може бити чест узрок погрешног читавања персонификације у неке примере.

У анализи поменуте песме Ј. Дучића, у стиховима „Над острвом пуним чемпреса / и бора...”, један студент препознаје контраст између чемпреса и бора. Јасно, то је врло слободно и неприхватљиво одређење контраста. Наиме, студенти каткад у сваки тип различитости између два појма читавају супротност, тј. у конкретном тексту – неки тип контекстуалне антитетичности. Ни овакав тип одговора није редак.

5. Примери задатака са Књижевне олимпијаде. Корпус за анализу представља 96 тестова из периода 2014–2020. У сваком од разматраних тестова јавља се по правилу један или два задатка који се односе на стилске фигуре, ретко ниједан. У анализи ћемо указати само на оне примере који могу бити на неки начин проблематични.

5.1. Пођимо од следећег примера из задатка на општинском такмичењу за VIII разред (2018/2019) у ком се од ученика тражи да препознају три стилске

фигуре (Тестови 3): *Ватрене кочије су летеле попут муње*. Одговори дати у решењима јесу епитет, персонификација, поређење (накнадно је призната и метафора). Прво што се може уочити јесте очигледан пропуст: у примеру нема персонификације, јер летење није атропоморфна особина. Међутим, сем тога, овде проблем може бити и недостатак контекста. Замислимо овакав контекст за наведени пример (пример је наш):

Арион завитла руком кроз мрак и у трену испред њега се у пламеновима створише огромне кочије. Он закорачи у њих и другим покретом руке усмери их ка небу. Ватрене кочије су летеле попут муње.

У оваквом научнофантастичном фрагменту фигуративност изгледа другачије: епитет и поређење свакако остају, али слика више није метафорична. Слично, могао би се замислити контекст у коме би ватрене кочије или летење били примери за хиперболу.¹²

5.2. У једном питању (Тестови 1: 212) захтев гласи: „На линији напиши назив стилске фигуре значења која уз синестезијске и персонификоване призвуке доминира реченицом (а није епитет)”. Дат је пример: *Ноћ је почела да капље и чуо се мартовски мачји плач*. У решењу као тачан одговор стоји – метафора (Тестови 1: 214). И овде срећемо исти проблем као и у претходном случају, јер *мачји плач* не представља праву персонификацију: у РСЈ *плакати* значи ‘испуштати, лити сузе’, што се може везивати и за животиње, а *плач* се дефинише као ‘психолошка реакција праћена сузама, изазвана јаким надражајем, болним доживљавањем нечега’, а што се неретко може приписати и животињама (то бисмо пре посматрали као неки тип симилисемије – о симилисемији исп. Гортан Премк 2018).

5.3. Слично се запажа и у задатку на општинском такмичењу (шк. 2015/2016) у ком се од ученика II разреда тражи да у следећим стиховима, поред анафоре и ономапоје, препознају, према решењу, и персонификацију (Тестови 1: 119):¹³

„Да је мени шевче и голупче,
Да се дики у санак увуче, –
Да ми пева кад о мени снева,
Да ми гукне кад за мном јаукне.”

¹² Недоумицу у вези са овим задатком изнели смо и у групи *Стилистика српског језика* на друштвеној мрежи Фејсбук, упитавши чланове како би они одговорили на питање из теста. Један од одговора гласио је: „Лично мени, ватрене кочије су метафора. [...] није црно бело, има више могућности”, а на питање које би то могућности биле, одговор је био „Епитет или можда чак хиперобла”. Заиста, у одговарајућем контексту овај би се пример могао разумети и као хиперболичан. На нашу констатацију да је неопходан контекст, иста особа одговара: „У потпуности се слажем да је контекст некад пресудан и да је неопходан”. Такође, још једна чланица групе сматрала је да је хипербола у примеру доминантна. Исто питање поставили смо и на часовима вежбања на предмету *Стилистика српског језика*. Одговори студената били су разнолики, али међу њима свакако није било персонификације, понуђене у одговору.

¹³ Понуђени одговори су (подвлачимо одговоре који се признају као тачни у решењу): а) анафора б) ономапоје в) симплоха г) персонификација д) апострофа њ) стални епитет.

Међутим, слика шеве или голуба који се увлаче дики у сан не представља антропоморфизацију поменутих птица; поново је реч о широкозначности (платисемији) глагола, јер глагол *увући се* не мора подразумевати у основном, примарном значењу радњу коју обавља искључиво човек. Чини се да је и овде реч о слободном, врло широком схватању персонификације.

5.4. Притом, треба поменути да у основи персонификације често лежи метафора као базична, основна фигура. Тако се, рецимо, од ученика осмог разреда у примеру *Морава нас вода од'ранила* из једног задатка (Тестови 1: 61) тражи да ученик одговори *персонификација*, али се превиђа да би тачан одговор могао гласити и – метафора, а да је персонификација ужи, специфичнији тип ове семантичке фигуре.

5.5. У једном задатку (Тестови 2: 17) ученицима VII разреда дају се примери *Снао Јело, неношено злато!* и *Ој, Стојане, јабуко од злата!* и очекује да у подвученим речима препознају метафору. И заиста, овде се ради о примеру тзв. апозитивне метафоре (исп. Ковачевић 2015: 20–21). Како фигуре често не иду саме, овде би прихватљив одговор могао бити и апострофа (иако примери нису у целини подвучени). Но, пошто није предвиђено да се апострофа обрађује у VII разреду (већ у VIII), овакав захтев је, свакако, оправдан.

5.6. У једном од задатака на републичком такмичењу за VIII разред (2014/2015 шк. год.) испитује се теоријско знање, дата је дефиниција метонимије и тражи се да се наведе назив фигуре (Тестови 1: 66): *Стилска фигура којом се у логичку везу, а не у везу по сличности, доводе појмови који се пореде назива се _____*. Међутим, овде би се могла упутити замерка на саму дефиницију – она није добра, конкретно њен део „који се пореде”. Наиме, метонимијом се појмови не пореде, она представља употребу једног назива уместо другог, замену ознаке, тј. имена, назива (исп. Ковачевић 2015: 36). Оваква дефиниција ученике наводи на погрешан траг, као да се ради о некој врсти поређења, одн. компарације као фигуре.

5.7. У задатку на окружном такмичењу за I разред (2014/2015) од ученика се тражи да препознају фигуре у примеру и заокруже један од понуђених одговора (Тестови 1: 90; подвлачимо одговор који се признаје као тачан):

<i>Као златне токе, крвљу поканане,</i>	а) ономатопеја, поређење, антитеза
<i>Доле пада сунце за гору, за гране.</i>	б) поређење, епитет, хипербола, метафора
<i>И све немо ћути, не миче се ништа,</i>	в) метафора, антитеза, хипербола, епитет
<i>Та најбољи витез паде са бојишта!</i>	г) поређење, епитет, антитеза, алегорија

У овим стиховима посебно се издваја плеоназам: исп. *доле пада, све немо ћути*, а у потоњем примеру уочава се и персонификација. Иако су понуђени одговори (под б)) суштински тачни, треба рећи да је у последњем стиху метафорична цела слика, није само *витез* метафора, нити је то само глагол *паде* или именица *бојиште*, већ све укупно узев, а ако се метафорична слика шири на план стиха, реченице, строфе и сл., онда је боље говорити о алегорији. Ако бисмо притом рекли и да извесна супротност постоји између „не миче се ништа”

и „најбољи витез паде с бојишта” (природа стоји у мирној тишини, док сунце-витез „доле пада”), ни одговор под г) не би био нетачан.

5.8. Као што смо поменули у вези са студентским одговорима каткад се контраст може врло широко посматрати. Понекад се он и у наставној пракси доводи у везу са другим фигурама које се заснивају на супротности, као што су оксиморон или парадокс. Тако се, на пример, у тесту на општинском такмичењу за II разред средње школе 2015/2016. године (Тестови 1: 115), поред осталог, у стиху *Месечина – ал’ месеца нема* од ученика очекивало да препознају контраст, иако би прецизније било рећи да се ради о парадоксу.

5.9. Занимљиво је и следеће питање у тесту на општинском такмичењу за трећи разред средње школе из 2014/2015. године (Тестови 1: 152): „На којој стилској фигури је заснован афоризам: ’Вук длаку мења, али ћуд никако’?” У решењу стоје две фигуре: *алегорија/контраст*, те претпостављамо да је један од ових одговора накнадно признат, јер се првобитно превидело – како смо већ поменули – да фигуре често не иду саме. Притом, не бисмо се сложили са термином *афоризам* којим се означава пример, јер би се он пре могао означити као пословица.

5.10. Понегде нам се чини да би одговор предвиђен решењем могао бити мање ригидан (Тестови 1: 196, 200): „У следећем примеру подвучи стилску фигуру *поређење*: *Сјутрадан, пушући попут гуска, дјед је доперјао са мном у школско двориште, и пред свом дјечурлијом разгаламио се на учитељицу.*” Одговор у решењу је свакако прецизан: *пушући попут гуска*. Јасно је, наравно, да поређење има тему поређења, поредбену реч и рематску компоненту. Ипак, ако претпоставимо да је ученик подвукао само *попут гуска*, њему одговор не би био признат, иако он заправо није нетачно одговорио на задатак: препознао је фигуру, подвукао је рематску компоненту поређења, односно оно што суштински и јесте фигуративно. Наиме, ако изоставимо рему, исказ постаје неутралан: *Сјутрадан, пушући, дјед је...*, јер тема поређења овде суштински и није носилац фигуративности.

5.11. Каткад аутори могу превидети да је у примеру, поред одређене семантичке, доминантна и одређена звучна фигура. На републичком такмичењу 2017/2018. године, у задатку за VII разред (Тестови 2: 45), од ученика се тражило да напишу назив стилске фигуре која доминира у стиховима:

„На њему је руво страховито,
рисовина и самуровина,
а на коњу сама међедина,
бојно коплје вуком покројено...”

Одговором је предвиђено да ученици препознају хиперболу, али се тиме превиђа да су овде доминантне и асонанца (понављање вокала О и У) и алитерација (понављање консонаната С и Р). Тачније, у захтеву задатка недостаје ограда (какву смо видели, рецимо, у задатку у 5.2.): „Напиши која стилска фигура, сем звучних фигура (фигура дикције / фигура понављања) асонанце и алитерације,

доминира у стиховима”. И ово нам још једном потврђује да фигуре често не иду саме. При састављању оваквих задатака у којима се полази од стилских доминаннти, треба увек узети у обзир оба плана: и семантички план и формални (звучни) план.

5.12. Занимљив је и задатак за VIII разред (општинско такмичење, 2017/2018) у ком се тражи да се понуђени називи стилских фигура правилно распореде поред примера из народне песме. Понуђени су епитет, поређење, персонификација, метонимија, метафора, хипербола. Фигуре су распоређене на следећи начин (Тестови 2: 55, 58):

а) „Јер је крвца из земље проврела”	<u>хипербола</u>
б) „Тко ће љута змаја преварити”	<u>метафора</u>
в) „Кад устане кука и мотика”	<u>метонимија</u>
г) „Друмове ће пожељет Турака”	<u>персонификација</u>
д) „Уста раја ко из земље трава”	<u>поређење</u>
ђ) „Скерлетни бињиш”	<u>епитет.</u>

Овакав распоред фигура је, свакако, тачан. Међутим, оно што ситуацију донекле компликује јесте што се уз готово сваку од ових фигура (уз све изузев последње) може препознати и нека друга са истог списка: у примеру под а) крв која ври из земље представља метафоричну слику, метафора је основа те хиперболе (као базична фигура), у примеру под б) јавља се епитет *љути*, пример под в) је свакако школски пример метонимије, али кука и мотика која устаје – ако се пође од примарног значења лексема *кука* и *мотика* (ванконтекстално!) – представља из друге перспективе и антропоморфну слику, тј. персонификацију (а ученик оправдано може поћи и из те перспективе у недостатку контекста, чак и ако му је сама песма позната), у примеру под г) у основи персонификације лежи метафора, а у примеру под д) устајање раје као траве из земље је хиперболично поређење, ту се, дакле, уочава и преувеличавање, тј. стилска промоција. Отуда, и распоред одговора би могао бити другачији. Прегледности ради, то можемо и графички представити:

а) „Јер је крвца из земље проврела”	<u>хипербола</u>	+ <u>метафора</u>
б) „Тко ће љута змаја преварити”	<u>метафора</u>	+ <u>епитет</u>
в) „Кад устане кука и мотика”	<u>метонимија</u>	/ <u>персонификација</u>
г) „Друмове ће пожељет Турака”	<u>персонификација</u>	+ <u>метафора</u>
д) „Уста раја ко из земље трава”	<u>поређење</u>	+ <u>хипербола</u>
ђ) „Скерлетни бињиш”	<u>епитет.</u>	

Како се јасно из овога – поново – види: фигуре често не иду саме.

5.13. Јављају се у тестовима и задаци у којима треба препознати више фигура, на пример (Тестови 2: 117; за I разред средњих школа): „Напиши називе четири стилске фигуре које препознајеш у наведеним стиховима из народне песме *Марко пије уз Рамазан вино*”. У решењима, као могући тачни одговори, признају се било која четири од следећих: анафора, (стални) епитети, епифора, антитеза

(контраст), градација (Исто: 121). Ипак, аутори теста превидели су и инверзију као један од могућих одговора, која би се међу решењима свакако морала наћи, јер се јавља у пет од девет стихова и представља једну од стилских доминанти одломка:

„Цар Сулејман јасак учинио,
 Да с' не пије уз Рамазан вино,
 [...]
 Да с' не пашу сабље оковане,
 [...]
 Марко паше сабљу оковану,
 Марко пије уз Рамазан вино.”

5.14. Коначно, желели бисмо да укажемо овде и на сувише слободно и неутемељено разумевање апострофе у неким задацима са Књижевне олимпијаде. Наводимо примере из три различита задатка у IV разреду и одговоре (Тестови 2: 211, 229, 233; подвлачимо оне који се признају као тачни):

(1)
 „Чујеш ли коњицу ноћи
 Алах ил илалах”

а) градација б) апострофа в) алитерација г) хипербола д) асонанца

(2)
 „Опрости камену што ћути
 Опрости што тајну скрива
 Како ти се над умом слива
 Самоћа и теку минути”

елипса апострофа хипербола персонификација анафора поређење

(3)
 „Јесмо ли сабрали тегове?
 Шуме у језеро силазе
 И сећања се разилазе
 У светлост, у страх, у снегове.”

а) анафора б) алитерација в) апострофа г) персонификација д) асиндет

Ипак, ни у једном од наведених примера немамо апострофу. У овим су задацима аутори подразумевали да је обраћање (тј. употреба 2. лица) = апострофа. По тој логици би се и стихови попут *Не, немој ми прићи* или *Чекај ме, и ја ћу сигурно доћи* и многих других сврставали у апострофу, и то би у тим песмама био доминантан тип фигуративности. Међутим, апострофирање не значи само обраћање некоме или нечему, већ и ословљавање, које подразумева и обавезну употребу вокатива (као, на пример, у *Стојте, галије царске*).

Вокатив је, дакле, структурно обавезни члан апострофе, како показују и многе дефиниције. У Нолитовом *Речнику књижевних термина* наводи се да је апострофа „увек у вокативу” (s. v. *apostofa*), а и у свом речнику књижевних

термина Тања Поповић (2007) истиче (подвлачење наше): „Пошто је реч о обраћању, а. увек мора бити у вокативу, па је на њу стављен и акценат у реченици; нпр. *Ноћи, не тони скоро у морске струје [...]*.” И Живковић (2001: 76) у својој *Теорији књижевности* напомиње да је апострофа „увек у вокативу”, а вокатив се као структурни елемент апострофе помиње и код Тартаље (2008: 97). Код Солара (2012: 282) то се види у примеру („О, лијепа, о драга, о слатка слободо...”), као и у свим примерима (којих има око 25) у *Рјечнику стилских фигура* К. Бабића (2012: 64–66).

6. Закључци. На основу свега реченог на крају ћемо кратко извући неке закључне импликације за наставу и припрему задатака о стилским фигурама:

- 1) неопходан је функционалнији приступ стилским фигурама у настави, што, између осталог, подразумева указивање на различите и бројне функције фигуративности, а не само на естетску;
- 2) неопходно је да се изучавање стилских фигура у настави из књижевно-теоријских оквира у наставном програму пренесе и на језички/функционалностилски и тако оствари и унутарпредметно функционално повезивање;
- 3) у настави (и изради тестова) треба инсистирати на прецизнијем одређењу фигура: није све персонификација, није све контраст, није све апострофа;
- 4) у тестовима је често неопходан шири контекст да би се прецизно одредила фигура;
- 5) међу дистракторима у задацима треба да буду само недвосмислено не тачни одговори;
- 6) фигуре се често преплићу (поред семантичких често могу доминантне бити и звучне фигуре);
- 7) једна (базична) фигура често лежи у основи друге (метафора је често у основи персонификације или хиперболе).

ИЗВОРИ

Тестови 1: *Тестови са Књижевне олимпијаде 2* (са општинског, окружног (градског) и републичког такмичења ученика школске 2014/2015. и 2015/2016. године), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2017.

Тестови 2: *Тестови са Књижевне олимпијаде 3* (са општинског, окружног (градског) и републичког такмичења ученика школске 2016/2017. и 2017/2018. године), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2018.

Тестови 3: <https://srpskijezikknjizevnost1.wordpress.com/category/%D1%82-%D0%B0%D0%BA%D0%BC%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%9A%D0%B0/>

%D0%BA%D1%9A%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%B4%D0%B0/, 17. 1. 2024.

ЛИТЕРАТУРА

Багић 2006: Krešimir Bagić, Figurativnost reklamnog diskurza, u: *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*, ur. J. Granić, Zagreb, Split, 43–52.

Багић 2012: Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.

Гортан Премк 2018: Даринка Гортан Премк, Платисемија и симилисемија у полисемантичкој структури једне лексеме, *Наш језик*, XLIX/1, 1–12.

Грицкат 1967: Ирена Грицкат, Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик*, XVI/4, 217–235.

Женет 1985: Žerar Ženet, *Figure*, Београд: Vuk Karadžić.

Живковић 2001: Драгиша Живковић, *Теорија књижевности са теоријом писмености*, Београд: Драганић.

Јовановић И. 2018: Ивана Јовановић, *Лингвистичка и стилистичка истраживања медиолошких родова и врста*, необјављена докторска дисертација, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/11833/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>, 2. 2. 2024.

Јовановић 2010: Јелена Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског учења: језичке и стилске особине новинарства*, Београд: Јасен.

Катнић-Бакаршић 2018: Marina Katnić-Bakaršić, Gradacija: od figure do jezičke kategorije, <https://stilistika.org/marina-katnic-bakarsic-gradacija>, 2. 2. 2024.

Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć*, Београд: XX век.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Ковачевић 2018: Милош Ковачевић, *Стилистика у настави српскога језика, Књижевност и језик*, LXV 1–2, 1–21.

Крцић 2023: Ненад Крцић, *Језичко-стилске одлике критичко-полемичког дискурса у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21827/Disertacija_14186.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 17. 1. 2024.

Крцић/Степанов 2022: Ненад Крцић, Страхиња Степанов, *Лингвистичка стилистика у Србији од 1970. до 2020, Актуалне проблеме стилистики*, бр. 8, Москва, 117–131.

Максимовић 2016: Јелена Максимовић, *Језичко-стилске карактеристике новинске вести и новинског извештаја*, необјављена докторска дисертација, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6959/Disertacija.pdf?sequence=6>, 2. 2. 2024.

Милосављевић 2016: Бојана Милосављевић, Хипербола у говору свакодневне комуникације (семантичкопрагматички приступ), у: *Научни састанак слависта у Вукове дане 45/1*, 301–311.

ПГ 2018: Правилник о плану наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, год. LXVII, бр. 15, од 30. августа 2018, стр. 77–84; 271–277, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 1. 2. 2024.

ПГ 2019а: Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, год. LXVIII, бр. 5, од 27. маја 2019, стр. 61–68, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 1. 2. 2024.

ПГ 2019б: Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, год. LXVIII, бр. 11, од 15. августа 2019, стр. 61–70, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 1. 2. 2024.

ПГ 2020а: Правилник о плану и програму наставе и учења за гимназију, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, год. LXIX, бр. 4, од 2. јуна 2020, стр. 7–14, <https://www.pravnoinformacioni-sistem.rs>, 1. 2. 2024.

ПГ 2020б: Правилник о изменама Правилника о плану и програму наставе и учења за гимназију, *Службени гласник РС – Просветни гласник*, год. LXIX, бр. 12, од 24. августа 2020, стр. 1–50, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 1. 2. 2024.

РКТ 2007: Тања Поповић, *Rečnik književnih termina*, Београд: Logos Art.

РП 2023/24: Ревидирани програм такмичења Књижевна олимпијада за 2023/2024. школску годину, <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs/2024/02/04/revidirani-program-takmicenja-knjizevna-olimpijada-za-2023-2024-skolsku-godinu/>, 5. 2. 2024.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2018.

Симић 2013: Радоје Симић, О пастирској речи патријарха Павла, у: *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Београд: САНУ, 277–284.

Симић/Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Београд: Јасен.

Слијепчевић Бјеливук 2021: Светлана Слијепчевић Бјеливук, *Рекламно-пропагандни жанр у српском политичком дискурсу*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Солар 2012: Milivoj Solar, *Teorija književnosti sa rječnikom književnog nazivlja*, Београд: Službeni glasnik.

Столац 2019: Diana Stolac, *Više ili manje uspjele igre riječi u reklamama*, у: *Настоящее и будущее стилистики*, сборник научних статей международной научной конференции 13–14 мая 2019 года, Москва: Флинта, 718–722.

Столац/Властелић 2014: Diana Stolac, Anastazija Vlastelić, *Jezik reklama*, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Тартаља 2008: Иво, Тартаља, *Теорија књижевности*, Београд: Завод за уџбенике.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Nenad S. Krcić

FIGURES OF SPEECH IN TASKS FROM THE LITERARY
OLYMPIAD COMPETITION
(PROBLEM APPROACH)

Summary

The paper first points out the place of stylistics and stylistic figures in elementary and high school teaching, and presents the basic problems in the tasks of the Literary Olympiad competition in which students' knowledge of stylistic figures is tested. Based on the corpus of tasks from about a hundred tests from the period 2014–2020, it is determined which are the most common types of errors in the compilation of tasks, i.e. solutions, which type of tasks can be improved, and what are the criteria for recognizing certain types of figurativeness.

Keywords: language teaching, stylistics, stylistic figures, Literary Olympiad, personification, contrast, apostrophe, Serbian language.